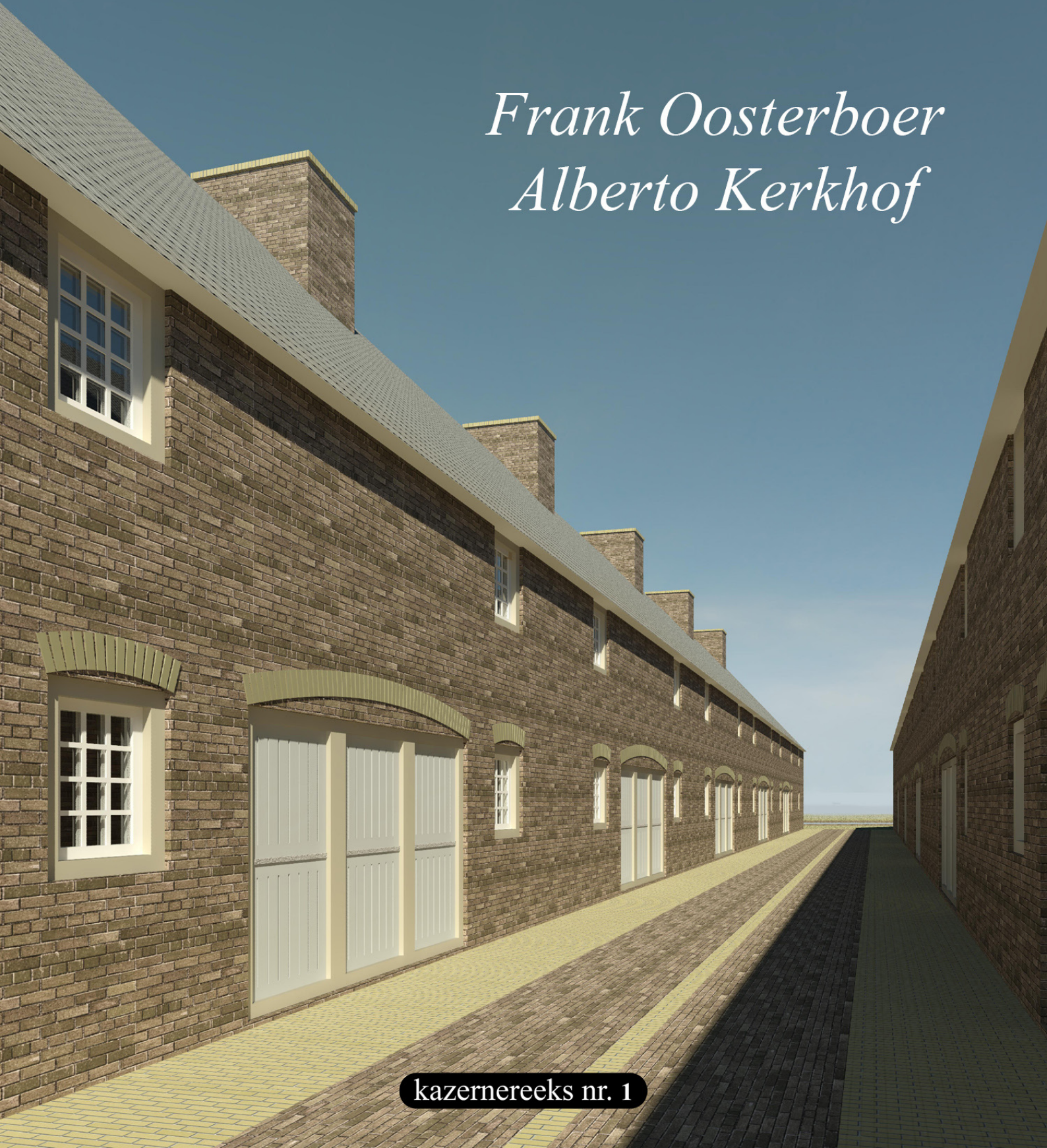

Vroege kazernebouw in Nederland

Frank Oosterboer
Alberto Kerkhof

Vroege kazernebouw in Nederland
Kazernereeks nr. 1

© 2022 Frank Oosterboer

© 2022 Alberto Kerkhof

info@jeoudekazernenu.nl

alberto@alberto.nl

Omslag: reconstructie van het straatje tussen de middelste blokken van de Hooge barakken in Breda, tekening: Alberto Kerkhof
Opmaak: Frank Oosterboer

Deze uitgave mag in zijn geheel als pdf-bestand zonder enige verdere bewerking vermeerderd en verspreid worden, maar niet als drukwerk. Overname van eigen illustraties en van tekstdelen voor zover deze niet onder het recht tot citeren vallen kan alleen met toestemming van de auteurs. Overname van illustraties van derden kan alleen met hun toestemming.

Vroege kazernebouw in Nederland

Anders dan veel auteurs sinds de jaren dertig van de vorige eeuw schreven, is rationele kazernebouw in Nederland geen vervolg op het ontwerp dat Vauban in 1685 maakte in opdracht van de Franse koning Lodewijk XIV. Kazernebouw hier ten lande ving ruim 100 jaar eerder aan en nam een grote vlucht tijdens de Tachtigjarige Oorlog.

Met het uitbreken van de Tachtigjarige Oorlog werd de vraag actueel waar men grote aantallen militairen moest legeren. Anders dan voorheen werden zij niet na een seizoen of veldtocht ontslagen, maar bleven veelal in dienst en vormden permanente legers. In de Republiek der Verenigde Nederlanden was de katholieke kerk ontdaan van zijn bezittingen en kwamen kerken en kloosters vrij die in gebruik konden worden genomen als kazerne. Veelal was dit niet voldoende en werden er net als in de Spaanse Nederlanden soldaten ingekwartierd bij burgers. Soms werden die zelfs tijdelijk uit hun huizen gezet. Inkwartiering was niet populair. Niet bij burgers die moesten inschikken om ruw en veelal buitenlands volk te huisvesten en maar moesten afwachten of er een redelijke vergoeding tegenover stond, noch bij militairen. Commandanten zagen hun manschappen liever niet verdeeld over veel locaties, ook niet uit het oogpunt van discipline en samenhang.

In frontsteden als Maastricht en Breda waren soms dermate grote aantallen militairen aanwezig, dat de mogelijkheden van inkwartiering tekort schoten. Machthebbers waren zich welbewust van de nadelen ervan voor hun burgers. Er was een andere, permanente, oplossing noodzakelijk en men startte in zowel de Republiek als in de Spaanse Nederlanden met de bouw van barakken. In de schansen en forten die langs accessen werden gebouwd, zoals in het noorden van het huidige Nederland en langs de Schelde, was geen bestaande bebouwing om op terug te vallen en was de bouw van barakken absolute noodzaak.

Het woord barak in de huidige Nederlandse taal duidt op een langwerpige eenlaags semi-permanent gebouw met langskap, veelal opge-

trokken uit hout hoewel steen ook kan. In de periode die in dit artikel beschreven wordt is een barak een kamer in een langwerpige blok met gelijksoortige kamers. De oorsprong van het woord barak gaat terug naar de geïmproviseerde veldonderkomens van de late middeleeuwen, *barraca* in het Spaans en *baraque* in het Frans. Een synoniem voor barak is het woord soldatenhut. Wij zullen verder barak gebruiken als er sprake is van kamer en barakkenblok voor het geheel.

Met de bouw van barakkenblokken greep men terug op een voorbeeld dat ruim duizend jaar niet was geëxpliciteerd en terugging naar de Romeinen. Die huisvestten hun troepen langs de grenzen van het rijk in forten waarbinnen barakkenblokken waren opgetrokken. Een doorsnee blok huisvestte zo'n 80 man en was door middel van houten binnenwanden gescheiden in kamers, meestal negen of tien stuks.¹ Aan de kop van de barakken voor de gewone soldaten bevond zich (meestal) de woning voor de centurio.

De verschillende typen barakken

Tot de vroegste voorbeelden van barakkenbouw in de Nederlanden behoren de barakkenblokken in de Citadel van Antwerpen, die tussen 1567 en 1572 werden gebouwd in opdracht van de hertog van Alva naar een ontwerp van de Italiaan Francesco Panciotto. De Citadel was een grote vijfhoekige schans waarin de gebouwen parallel aan de courtines stonden. Op diverse

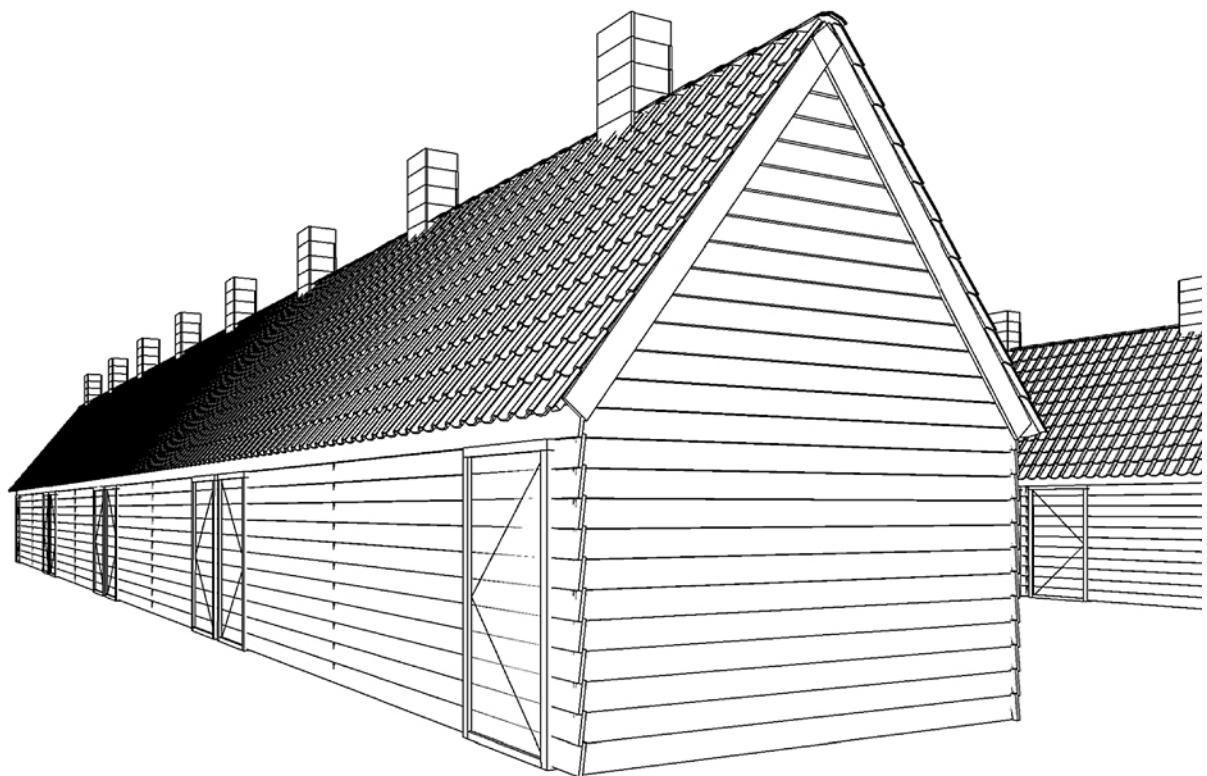
¹ Berkvens, R., *De opbouw en inrichting van de Romeinse soldatenbarak van de eerste tot de derde eeuw na chr.*, hoofdstuk 2 paragraaf 2 en Douet, J., *British Barracks 1600-1914*, 1

tekeningen lijken de barakkenblokken uit twee bouwlagen te bestaan, gedekt met langskappen waaruit schoorstenen steken. Veel primitiever lijken de barakkenblokken die Daniël Specklin vastlegde op een schets van Fort Noordam dat in 1577 bij Zevenbergen werd aangelegd. Het fort toont zich als een vierhoekige schans met twee groepen van ieder vier barakkenblokken. De blokken zijn lang en smal en hebben geen schoorstenen. Deze barakken waren waarschijnlijk uit hout of riet opgetrokken, gelet op de opdracht van de Staten van Holland uit 1588 om te repareren met bladriet of ‘anders, fulks het felve bequaamfte weefen fal’.

Van meerdere barakken zijn bestekken overgeleverd, hoewel die ruimte laten voor interpretatie. In 1593 werd door de Staten van Friesland de bouw van barakken in de Breebergh- en Zwartendijksterschans aanbesteed conform hetzelfde bestek. Hierin worden maten vermeld - iedere barak was ongeveer 3,5 meter in het vierkant - en ook (summier) hoe de barakken moesten worden geconstrueerd. Veel bleef in

het bestek ongenoemd. Zo was er geen vermelding van een fundering, niet hoe de vloeren afgewerkt moesten worden of hoe de houten wanden aansloten op de grond.² Deze barakken waren uiterst karig uitgevoerd. Geslapen werd er in bedsteden en er was een primitieve kookgelegenheid in iedere barak. De achtermuren waren blind. Bouwen in hout was goedkoper en snel te realiseren, maar minder duurzaam. Dergelijke barakkenblokken uit het einde van de zestiende eeuw werden later veelal vervangen door meer duurzame stenen exemplaren.

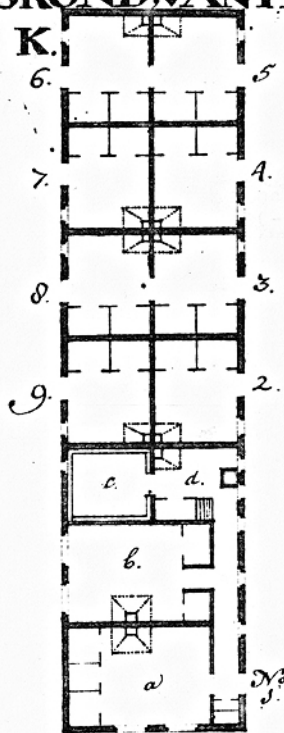
De barakken in Fort Noordam en de Breebergh- en Zwartendijksterschans waren naast elkaar gebouwd en vormden zodoende smalle rijen, als barakken ze zijn te typeren als enkele barakken. Werden dergelijke blokken met hun achtermuren tegen elkaar gebouwd, dan was er sprake van dubbele barakken. Niet onder twee, maar onder een gezamenlijke kap met het blok in de lengteas verdeeld door een muur (middenmuur). Dit type werd onder meer gebouwd in de Langackerschans (het huidige Nieuweschans)

Reconstructie van de enkele barakken in de Breebergh- en Zwartendijksterschans.

² Westing, H. van, *Drie Drentse Schansen*, 45

PLATTE GROND VAN HET GEWELDIGERSQUARTIER.

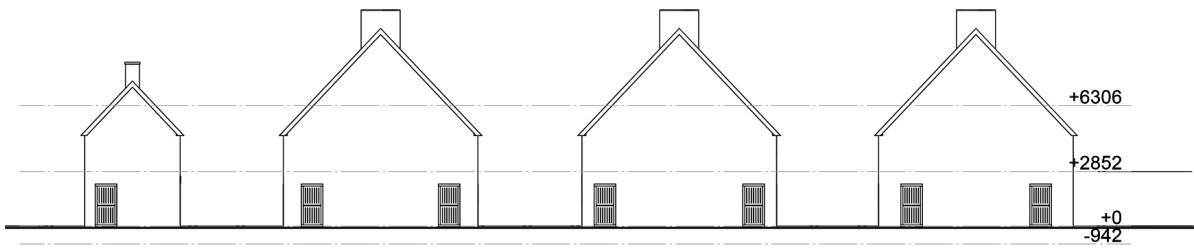
1. De Provosts zyn wooning, a. de keuken
Lang 14. voeten, en breed 20. voeten 9.
Duijmen. b. De officiers kamer, Lang
14. voeten, en breed 20. voeten 9. Duijmen.
c. De Soldatenkamer, Lang 14. en breed
12. Voeten. d. de achterkeuken van de
Provost, Lang 14. en breed 12. Voeten.
2. Een Enkelde Barracq, Lang 14. en breed
12. voeten
3. en 4. Een Dubbelde Barracq voor een
Sergeant, ijdor Lang 14. voeten, en breed
12. voeten
4. Een Enkelde Barracq, Lang 14. en breed
12. voeten
5. en 6. Insghelyk een Dubbelde Barracq,
voor een Sergeant, ijdor Lang 14. en
breed 12. voeten
7. Een Enkelde Barracq, Lang 14. en breed
12. voeten
9. een Enkelde Barracq, als Voordeur.

die in 1628 werd aangelegd. In 1749 werden ten bate van het onderhoud de gebouwen in deze schans ‘naar hun toestand opgetekend’.³ Een viertal tekeningen laat barakken zien die in lengte en indeling verschillen, maar niet in de breedte. Een (standaard) barak had een inwendige afmeting van 4,08 bij 3,77 meter. In ieder vertrek was een gemetselde haard en in de meeste barakken stonden bedsteden ingetekend. Iedere barak had een buitendeur en een raam. Hoewel niet vermeld op tekening waren er zolders. Deze blokken kenden een hiërarchische indeling. De manschappen hadden de standaardbarakken in het middendeel van het blok, de sergeants hadden dubbele barakken met dezelfde breedte als die van de soldaten, terwijl de officieren dubbele barakken op de koppen hadden met bredere kamers en een afwijkende indeling. In de middenmuur waren er doorgangen in de vertrekken voor officieren en sergeants. De organieke indeling lijkt een kopie van de Romeinse praktijk van meer dan duizend jaar ervoor.

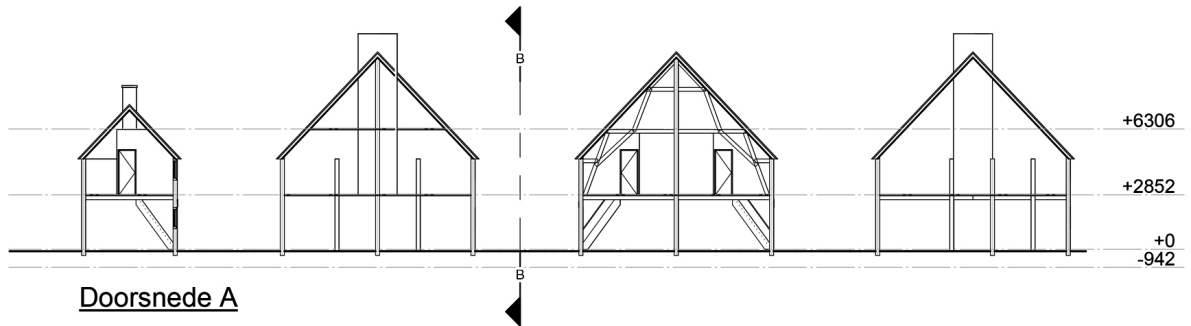
³ Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, objectnummers 173.830 t/m 173.835

Plattegrond van een blok dubbele barakken in Nieuweschans, opgetekend in 1749.

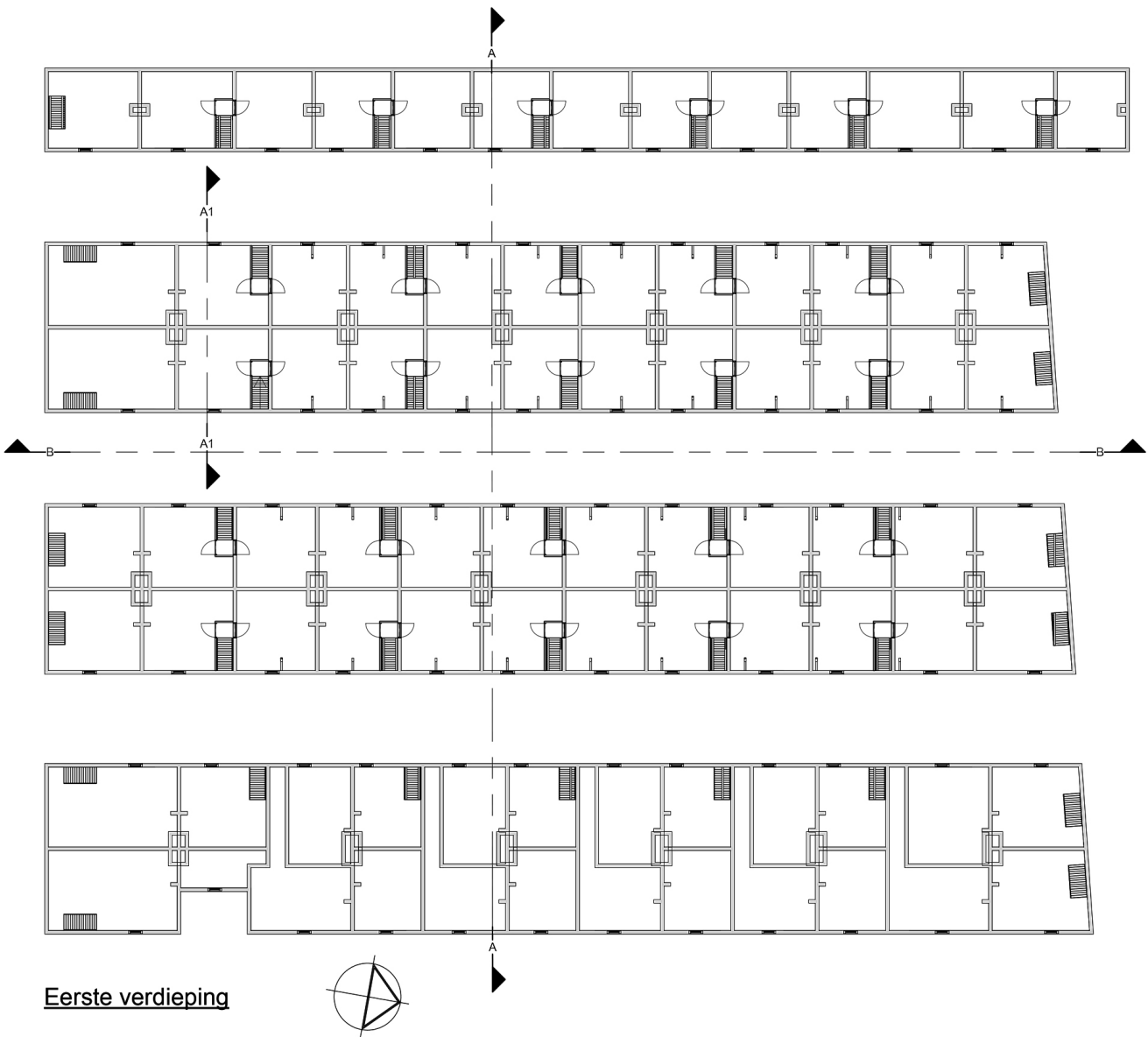
Waarschijnlijk uit ruimtegebrek en kostenooptpunt ontstonden er ook barakkenblokken die uit twee bouwlagen bestonden. In Breda werd in 1630 de opdracht gegeven vanuit Brussel, Breda was toen in Spaanse handen, tot de bouw van wat de Hooge Barakken genoemd zouden worden. Deze bestonden uit drie blokken tweelaags dubbele barakken en een blok tweelaags enkele barakken. Vanwege de herhaling van eenheden in de drie blokken, steeds vier beneden- en vier bovenwoningen, worden deze barakken in de bestekken aangeduid als ‘vierdubbelbaracken’. De blokken werden net als die in de Langackerschans over de lengte gedeeld door een middenmuur. Iedere barak had een stookgelegenheid en bezat bedsteden. De woningen op de begane grond hadden elk een eigen voordeur en raam. Op de verdieping bezat men per twee barakken een gezamenlijke trap met een eigen deur op straatniveau. De Hooge Barakken zouden tot ver in de negentiende eeuw worden gebruikt. In hun bestekken

Aanzicht Zuid

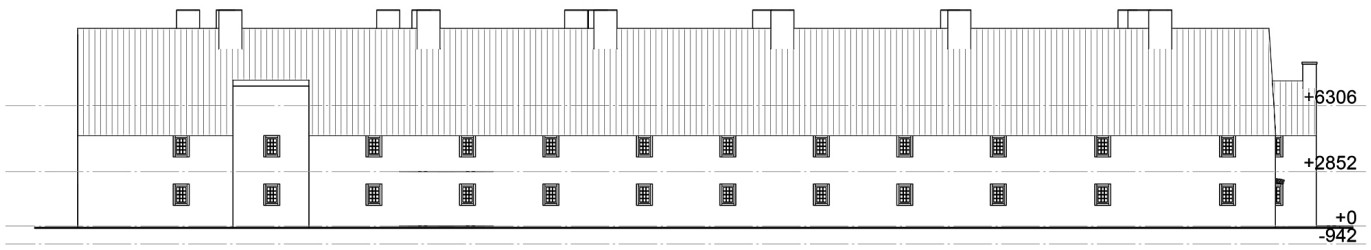

Doorsnede A

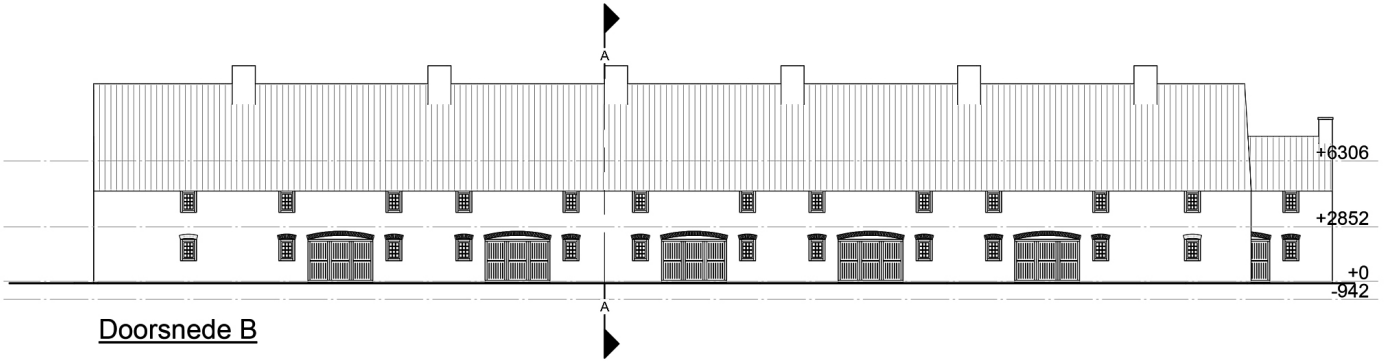

Eerste verdieping

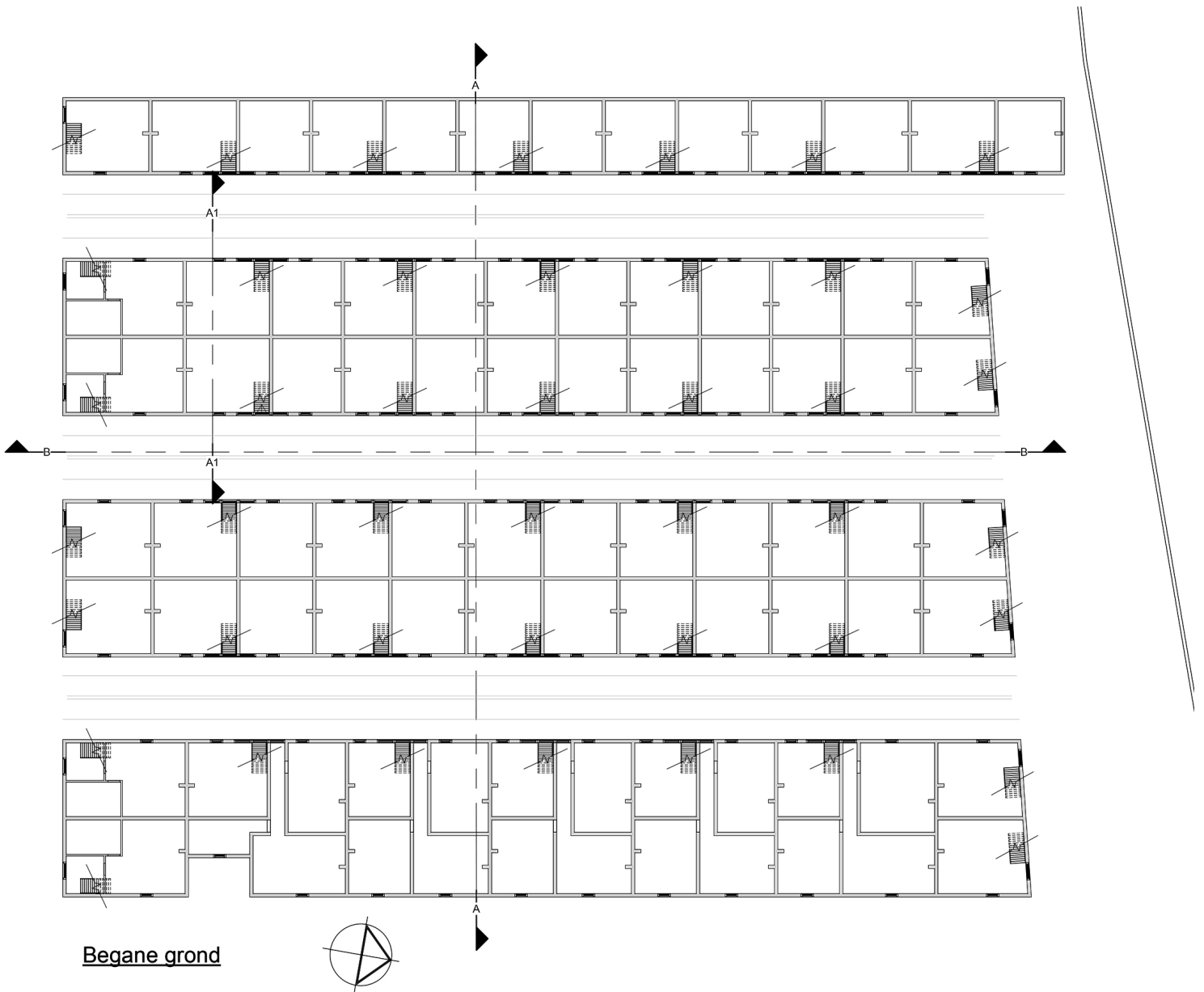
Reconstructie van de Hooge Barakken aan de hand van de bestekken en NA 4.OPG B185.

Aanzicht Oost

Doorsnede B

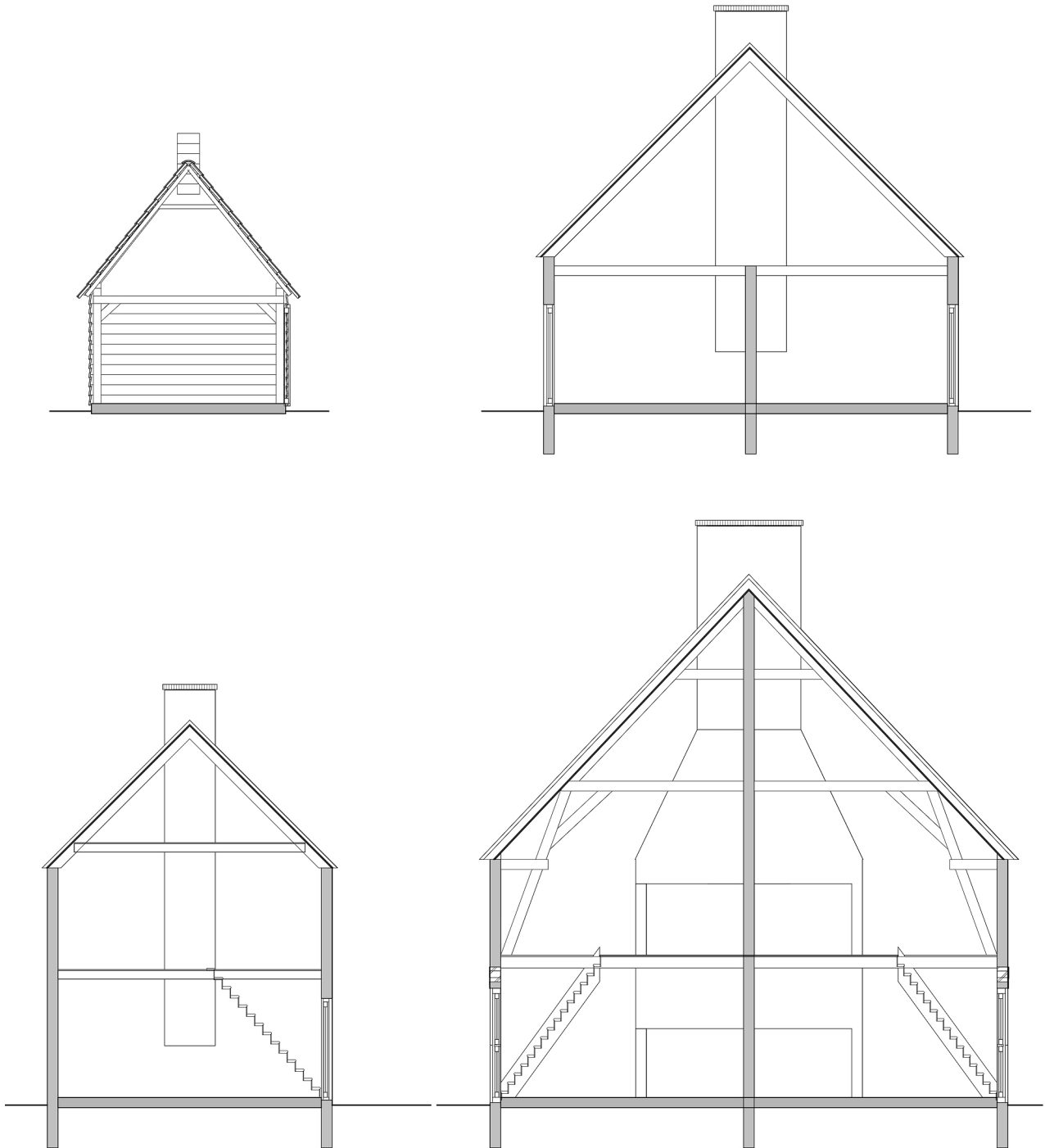

Begane grond

voor timmer- en metselwerk is een standaardafmeting van een barak beschreven, maar in de praktijk kwam een veelvoud van plattegronden voor. De woningen op de koppen aan de Akkerstraat waren groter, zodat men kan vermoeden dat deze waren bestemd voor kaderleden: officieren en/of onderofficieren. Opvallend voor de Hooge Barakken is de hoge bebouwingsdichtheid op een klein grondstuk. Het blok tweelaags enkele barakken vult wat overblijft van het

kavel en de kopgevels van de drie grote blokken volgen aan de noordzijde de schuine kavelgrens. Alle beschikbare ruimte werd benut.

Tweelaags enkele barakken zouden later ook verrijzen op Fort Henricus bij Steenberg en in Grave. Al met al zijn er in de zestiende en zeventiende eeuw vier typen barakkenblokken te onderscheiden: enkele en dubbele in enkel-laags of meerlaags uitvoering.

Dwarsdoorsneden van de vier barakentypen naar historische voorbeelden. Van linksboven met de klok mee: Zwartendijksterschans, Nieuweschans, Hooge Barakken Breda, Fort Henricus.

Ontwerpers, opdrachtgevers en standaardisatie

In de Nederlanden, zowel noord als zuid, werden op grote schaal barakkenblokken opgetrokken. Iedere vestingstad en ieder fort of schans kende ze. Op menig vestingplattegrond zijn ze te herkennen als lange, smalle blokken, ze zijn rijtjeswoningen *avant la lettre*. Er zijn geen namen overgeleverd van degenen die ze ontwierpen. Wel zijn er sterke aanwijzingen dat militaire ingenieurs hiervoor verantwoordelijk waren. Zowel in de Spaanse Nederlanden als in de Republiek waren vele ingenieurs betrokken bij het ontwerpen van nieuwe versterkingen en het verbeteren van bestaande. De kennis van het bouwen van een moderne vesting met bastions en gedekte flanken, werd in de Nederlanden in de 16e eeuw geïntroduceerd door een tachtigtal Italiaanse ingenieurs, die hun kennis overbrachten aan Nederlandse vestingbouwers.⁴ Aan Spaanse zijde werd na het uitbreken van de Tachtigjarige Oorlog nog veelvuldig gebruik gemaakt van Italiaanse ingenieurs. De opstandelingen in het noorden konden in de beginjaren alleen beschikken over ingenieurs die voorheen voor het Spaanse bestuur hadden gewerkt. In Holland was het Adriaan Anthoniszoon die zich als eerste, als autodidact, het beroep van militaire ingenieur eigen maakte. In 1574 werden in dat gewest de eerste ingenieurs door Willem van Oranje benoemd.⁵

Voorschriften voor de bouw van barakken zijn waarschijnlijk nooit opgesteld. Er was misschien geen behoefte aan omdat er ook zonder dit soort instructies adequaat werd gebouwd en tevens omdat dit een provinciale/plaatselijke aangelegenheid was. In de Republiek die geen eenheidsstaat was werd niets centraal geregeld dat niet ook provinciaal afgehandeld kon worden. Bij de bouw en versterking van vestingwerken was er wel sprake van centralisatie, zowel onder de Spaanse landvoogden als onder de

Republiek. In de Unie van Utrecht werden de aanleg en het onderhoud van objecten die strategisch van algemeen belang waren opgedragen aan de Staten Generaal. In de provincies van de Republiek controleerden de gecommitteerde raden van de gewestelijke Staten de vestingwerken, die door de Staten en steden werden bekostigd. In de Generaliteitslanden vielen die bevoegdheden toe aan de Raad van State.⁶

Voor de meer omvangrijke werken werden de bestekken voor de fortificatiën door de ingenieurs gemaakt, daaronder waarschijnlijk ook de bestekken voor barakken. Zo wordt in 1583 de bouw van een dertigtal extra barakken in Woudrichem opgedragen aan Adriaan Anthoniszoon.

Hoewel voorschriften ontbraken in de Republiek, ontstond er waarschijnlijk wel een soort algemene praktijk en een zekere mate van eenvormigheid die in de hand werd gewerkt doordat ingenieurs op meerdere plaatsen werkten en contacten hadden met collega's, met de stadsbouwmeesters en aannemers. Zo was Anthoniszoon net als diverse andere ingenieurs werkzaam door de gehele Republiek.⁷ Hoewel we niet van standaardisatie op landelijk niveau kunnen spreken, werden ontwerpen voor barakken wel herhaaldelijk toegepast binnen steden en schansen en soms op meerdere plaatsen. Zo gaven de Staten van Holland op 30 oktober 1589 opdracht om binnen de forten van Loevestein en Werkendam barakken te bouwen als die te Bommeneede een jaar eerder.

Hoe het met standaardisatie van ontwerpen geregeld was in de Spaanse Nederlanden is onbekend. Wel dat de opdrachten tot bouw en financiering van vestingwerken en barakkenblokken vanuit Brussel werden verstrekt. Wat opvalt aan de bestekken voor de Hooge Barakken in Breda is dat de uiteindelijke uitvoering er deels van afwijkt. Bij een reconstructie door ons vanuit de bestekken ontstonden afwijkende plattegronden. We kunnen hieruit concluderen er ter plaatse vrijheid bestond om aanpassingen te doen.

4 Heuvel, van den, C.M.J.M., 'Italiaanse en Nederlandse vestingbouwingenieurs in de Nederlanden', Bosman, K., Mekking, A. (red.) *Bouwen in Nederland 600-2000*, 271

5 Westra, F., *Bouwers van sterke werken*, 20

6 Peeters, C.J.A.C., *Militaire gebouwen in Breda*, 1

7 Westra, F., *Nederlandse ingenieurs en de fortificatiewerken in het eerste tijdperk van de Tachtigjarige Oorlog, 1573-1604*, 102-107

Het leven in een barak

Een barak was niet meer dan een eenkamerwoning. In de beginjaren van de Tachtigjarige Oorlog vaak primitief zoals bij de Breeberghen Zwartendijksterschans. Deze laatste kenden woningscheidende wanden die niet tot in de nok doorliepen en bezaten geen haard maar een stookplaat op een aangestampte aarden vloer. Afmetingen van barakken varieerden van niet veel meer dan 12 m² tot hooguit 20 m², met als uitzonderingen barakken voor kaderleden. De bedsteden boden plaats aan vier man, hoewel er bij een hogere bezetting waarschijnlijk ook op de grond werd geslapen. Niet uit te sluiten valt dat er net als op onderzeeboten sprake was van 'warme bedden', de ene soldaat op wacht waarna de bedstee vrijkwam voor een ander. Militairen moesten zelf de maaltijd bereiden en

daartoe had iedere barak een haard. Gestookt werd veelal met turf dat een lage energiewaarde heeft en waarbij uit verbranding veel vocht vrijkomt, de barakken waren overeenkomstig vochtig.

In de vestingsteden en schansen leefden militairen vaak samen met vrouw en kinderen. Overbevolking lag op de loer. In 1673 werden in Breda in de 'Leyste van de Baracquen in de Donck ende Gampel dewelcke gevisiteert sijn...' de leefomstandigheden in deze barakken opgetekend. Hier leefden niet alleen gezinnen, dikwijls werd vermeld dat er per barak één tot vijf extra slapers (collega-militairen) onderdak vonden. In 154 barakken werden 201 huishoudens met 220 kinderen geteld en 139 slapers. Per persoon had men gemiddeld slechts 3,26 m² vloeroppervlak ter beschikking, waarbij inbegrepen de ruimte die bedsteden, haarden

De enkele barakken in de Gampelstraat in Breda stonden bekend als Antwerpse barakken en werden rond 1670 gebouwd. Ze zouden meer dan 240 jaar bestaan. Deze foto uit 1912 toont ze kort voor hun afbraak.

Vaubanblok in de vesting Mont Dauphin.

en kasten inkomsten.⁸ Over hygiëne moet men zich geen illusies maken, de krekens en sloten achter deze barakken waren open riolen en er lagen mesthopen. De woningen waren vochtig en kampten regelmatig met wateroverlast.⁹ In de overbevolkte barakken zelf kan het niet anders dan hebben gestonken. Men ontlastte zich 's nachts en 's avonds waarschijnlijk in een emmer of po. Het rook er naar kooklucht, ongewassen lijven en kleren. Deze omstandigheden waren echter niet anders dan die van veel burgers.

Het ontwerp van Vauban

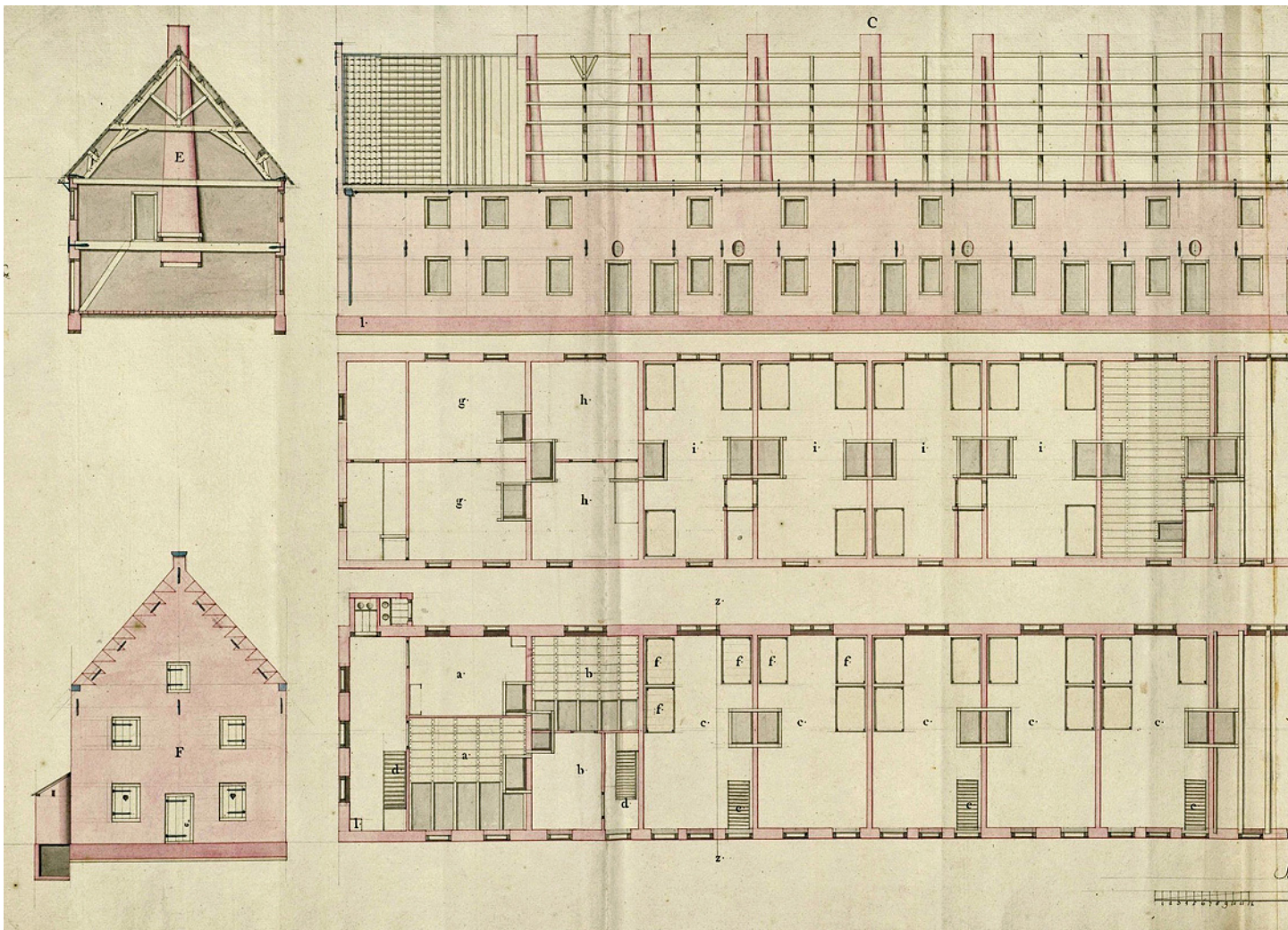
In 1685 gaf Lodewijk XIV de ingenieur en vestingbouwer Vauban de opdracht een kazerne te ontwerpen voor de huisvesting van de infanterie. In de vestingen langs de buitengrenzen van Frankrijk werd dit ontwerp in grote aantallen gebouwd, in 1710 waren er 160 van dergelijke kazernegebouwen gerealiseerd. Het ontwerp van Vauban wordt getypeerd als

lineair en is modulair opgebouwd en wordt afgedekt met een langskap. De hoofdbouw-massa bestaat uit zes identieke delen met ieder vier kamers op de begane grond en vier op de verdieping. Deze zes eenheden worden aan het eind gecompleteerd met een paviljoen voor officieren. Een dergelijk nog bestaand blok in de vesting Mont Dauphin (F) meet ongeveer 111 bij 12,3 meter. De gebouwen werden met hun lange zijde naar de straat gericht of zodanig gegroepeerd dat er een binnenplaats ontstond. De kamers voor de soldaten hadden afmetingen van 5,85 x 5,70 à 6 meter en waren 3,14 à 4 meter hoog, bedoeld voor de huisvesting van twaalf man.¹⁰ Die sliepen in vier dubbele bedden, de gedachte was dat steeds een derde van hen dienst deed en dat er zodoende voor vier man slaapgelegenheid uitgespaard kon worden. Iedere kamer had een schouw om zelf het eten te kunnen bereiden. Het gebouw werd in de lengte gedeeld door een middenmuur die de

⁸ Berekend op basis van 761 personen op 154 woningen met een vloeroppervlak van 16,1 m² per barak conform bestek uit 1673

⁹ Peeters, C.J.A.C., *Militaire gebouwen in Breda*, 17

¹⁰ Redelé, A.E., Dudok, W., 'Oud en nieuw op het gebied van kazernebouw', *Architectura*, jaargang 17 1909, 67

achterwand van de vertrekken vormde. Ieder vertrek op de begane grond had zijn eigen buitendeur indien dit ook voor stalling van paarden gebruikt kon worden, of een deur die uitkwam op een portaal met trap naar de verdieping.

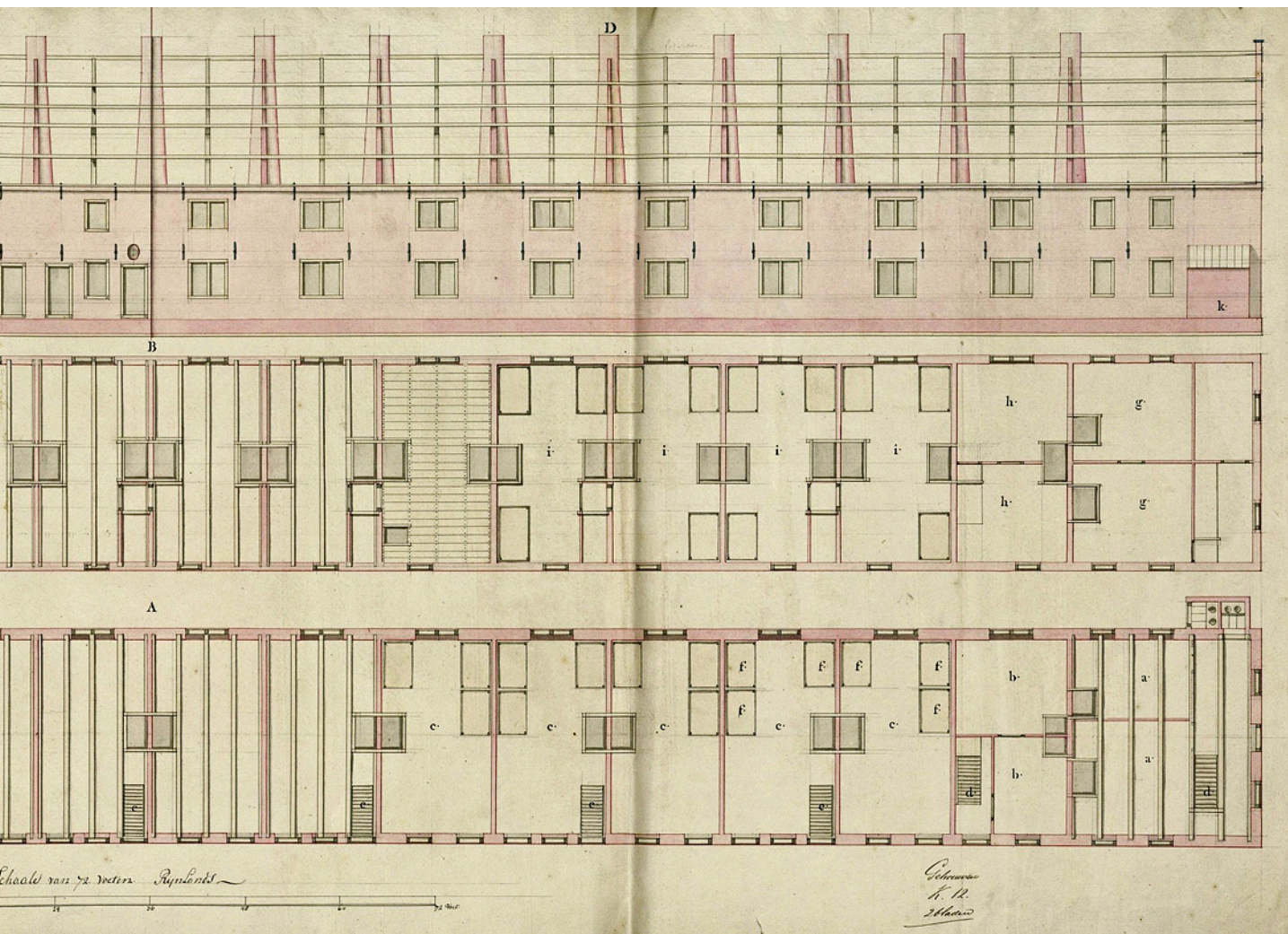
Het ontwerp van Vauban wordt in diverse Nederlandse publicaties gewaardeerd als het begin van 'echte kazernebouw'.¹¹ Bakker schreef onder het kopje 'Het prille begin van de kazernebouw': 'Het jaartal 1685 kan gezien worden als een mijlpaal in de geschiedenis van de legering'.¹² Wat Vauban echter had ontworpen kan min of meer als doorontwikkeling worden gezien van de Hooge Barakken in Breda. Of hij die ooit heeft bezocht is onbekend, maar in de toenmalige Spaanse Nederlanden in

het huidige Noord-Frankrijk waren soortgelijke barakken te vinden in Rijssel (Lille): de kazerne Petit-Madeleine (latere naam). Vauban was een navolger van de praktijk van de kazernebouw in de Nederlanden, niet meer en niet minder. Het was voor die tijd een goed ontwerp en een logische stap in de ontwikkeling van de kazernebouw. De waarde ervan was vooral dat het een standaard was die overal in Frankrijk werd toegepast. Zijn ontwerp zou later door anderen worden doorontwikkeld maar Vaubans naam zou er aan verbonden blijven. Kazernebouw in Nederland was echter een vroegere en zelfstandige ontwikkeling. De doorontwikkeling van het Vaubantype in later eeuwen zou hier ten lande van betrekkelijk geringe betekenis zijn.¹³

11 Kruidenier, M., *Dwarsblik militaire kazernes 1850-1940*, 5

12 Bakker, I.C., 'Kazernebouw', van de Beemt, F.H., Boekma, D., en Thijssens, K.K., (red), *300 Jaar bouwen voor de landsverdediging*, 180

13 Oosterboer, F., *Kazernes in Nederland, van barak naar paviljoensysteem, 1567-1914*, 33

Ontwikkelingen

De vier hiervoor genoemde barakkentypen waren niet het eind van een ontwikkeling. De primitieve houten enkele barakken van de Breebergh- en Zwartendijksterschans kenden niet veel later meer duurzame, in steen uitgevoerde uitvoeringen. Nog rond 1670 werd in Breda aan de Gampel een hele straat volgebouwd met enkele stenen barakken met blinde achtermuren.

De hele achttiende eeuw en gedurende de Franse Tijd (1794-1814) werden er in Nederland barakkenblokken gebouwd. Er ontstonden variaties. In Coevorden werden in de periode 1765-1769 vier blokken tweelaags enkele barakken gebouwd met op de koppen woningen voor de kapitein en luitenant. Deze barakken hadden inwendige afmetingen van 3,62 (breed) bij 6,38 meter (diep), hun achterwanden hadden een raam. Met een oppervlakte van 23 m² lijkt hier meer ruimte te zijn, maar de kamerbezetting

Het Bentheimerblok in Coevorden dat in 1769 werd gebouwd.

was ook hoger zoals blijkt uit de drie ingetekende bedsteden (zie tekening boven). Bij de in 1798 gebouwde kazerne te Oudewater bezaten de dubbele barakken geen voordeuren meer in de gevels maar aan een doorlopende gang van voor naar achter. Er ontstonden ook barakkenblokken die niet meer alleen de herhaling van eenheden waren, maar afwijkende vertrekken kenden en zelfs kleine gangen langs de voor-gevel zoals bij het Middelste Blok Barakken in Delfzijl (bouwjaar 1799). Dit blok kende meerdere functies naast wonen: gevangenis, hospitaal en apotheek.¹⁴

In de achttiende eeuw ontstonden ook logiesgebouwen die niet meer het voorkomen van barakkenblokken hadden, maar vaak nog wel als zodanig werden betiteld. De nog bestaande

¹⁴ Nationaal Archief: 4. OPG D24

voormalige Berewoutkazerne in Den Bosch (bouwjaar 1744) is een U-vormige kazerne die op tekening wordt aangeduid als: ‘Enkel blok Baracquen hoog twee verdiepingen’. Ook de in 1790 opgeleverde kazerne in Woerden werd destijds als het ‘nieuw gebouwde block baracquen’ aangeduid. De term kazerne kan echter al wel worden teruggevonden op meerdere tekeningen uit de achttiende eeuw. Na de Franse Tijd was er alleen nog sprake van kazernes en werd de term barakken, behalve als eigenamen bij bestaande blokken, er een van het verleden. Daarmee lijkt de band tussen de latere kazernebouw en haar vroegste verschijningen doorsneden te zijn, wat zijn weerslag kreeg in de opmerkingen over het belang van het Vaubanontwerp door andere auteurs zoals hierboven gedocumenteerd. Maar voorheen was er een meer genuanceerde kijk. De genieofficieren Redelé en Dudok schreven in 1909 in *Architectura*: ‘Het waren de Spanjaarden die in Vlaanderen en het zuiden van Frankrijk het eerst kazernes bouwden.’

Barakkenblokken zouden ook na de achttiende eeuw worden gebouwd voor het Nederlandse leger. Ze zijn te zien op foto's van het negentiende-eeuwse remontedepot Nieuw-Milligen. Ze verzezen op het Infanterie Schietkamp De Harskamp. Ze werden gebouwd rond de Eerste Wereldoorlog bij de infanteriekazernes in Ede. Vlak voor de Tweede Wereldoorlog werden drie barakkenkampen bij Leusden gebouwd, en na de oorlog verrees een aantal zoals het Scheferskamp, kamp Fivelingo en kamp Holterbroek. De indeling met individuele woningen binnen een blok was verlaten en de kamergrootte was toegenomen. Dat had alles te maken met het feit dat beroepssoldaten waren vervangen door dienstplichtigen en dat op de kazernes geen gezinnen meer woonden.

Dit artikel was niet mogelijk geweest zonder de bijdragen van anderen. Onze dank gaat uit naar Marlies van Leeuwen voor het transcriberen van de bestekken van de Hooge Barakken en die aan de Gampel in Breda, en Hans van Westing voor de transcriptie van het bestek van de Breebergh- en Zwartendijksterschans.

Over de auteurs

Frank Oosterboer (1958) is auteur van *Kazernes in Nederland, van barak naar paviljoensysteem 1567-1914* en webmaster van de site jeoudekazernenu.nl.

Alberto Kerkhof (1963) is architect en erfgoeddeskundige voor Defensievastgoed. Hij heeft gewerkt aan meer dan tien kazernes met cultuurhistorische waarde.

Illustratieverantwoording

Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed: 5

Gemeente Coevorden: 12, 13

Alberto Kerkhof: 4, 6, 7, 8

Frank Oosterboer: 11

Reissig, F., collectie Stadsarchief Breda, 19870187: 10